

TARİH DERS KİTAPLARINDA KADIN HATIRATLARININ KULLANILMASI¹

Meliha KÖSE*

Özet

Türkiye’de tarih öğretiminde yaşanan gelişmeler sayesinde kadın tarihi, ders kitaplarında kısmen yer almaya başlamıştır. Kadınların kendi duygu ve düşüncelerinin ürünü olan eserlerin ders kitaplarında kullanılması bu sürece önemli katkılar sağlayacaktır. Bu çalışma tarama modeli ile gerçekleştirilmiş olup veriler literatür taraması ile elde edilmiştir. Bu çalışma için iki yönlü literatür taraması yapılmıştır. Öncelikle Türk kadınlarının yazdığı hatıratlar araştırılmıştır. İkinci olarak kadın hatıratlarının tarih derslerinde kullanılmasına ilişkin literatür gözden geçirilmiştir. Kadın hatıratlarının ders kitaplarındaki hangi olay ve olgulara ışık tuttuğu dikkate alınarak, hatıratlar içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Hatıratların tarihsel döküman olarak ortaya koyduğu güçlükler sorgulanmıştır.

Kadın hatıratlarının, kadın tarihinin tarih ders kitaplarına entegrasyonunda önemli bir araç olacağı öngörülmektedir. Kadın hatıratlarını halihazırdaki tarih müfredatları üzerinden kullanmak ve ders kitaplarına dahil etmek mümkündür. Yakın dönem kadın hatıratlarının pekçok konuya ışık tutacak bilgileri içerdiği dikkate alınacak olursa, özellikle Osmanlı Tarihi ve TC. İnkılap Tarihi derslerinde kullanılması kolay olacaktır. Hatıratlardan elde edilen bilgiler, erkeklere ait hatıratlarla ve diğer kaynaklarla - döneme ait mektup, fotoğraf gibi- birlikte kullanılarak, öğrenciye karşılaştırılmalı sunulmalıdır. Kadın hatıratlarının ders kitaplarına entegrasyonu için diğer metot ise birincil kaynaklar ile tarih eğitimidir. Bu ise tarih öğretiminin amaçları konusunda bazı değişiklikleri zorunlu kılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Hatırat, Kadın Hatıratları, Eğitim, Tarih Eğitimi, Tarih Ders Kitapları*

¹ Bu çalışma, 29-31 Ekim 2015 Antalya-Türkiye’de düzenlenen “International Conference on Social Sciences and Education Research”de, sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

*Yardımcı Doç. Meliha Köse, Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bartın, mkose@bartin.edu.tr

The Use of Women's Memoirs in History Textbooks

Abstract

Thanks to the developments in the history teaching in Turkey, women's history has started to take place partly in history textbooks. The use of works written by women with their own thoughts and feelings in history textbooks will make an important contribution to this process. This qualitative research was conducted in two-way literature. Firstly, it was focused on the memories written by Turkish women. Secondly, it was reviewed the literature about the use of women's memories in history teaching. It was used content analysis method in order to find out the historical events and facts in women memoirs. It was discussed the challenges of memoirs as historical sources.

It is foreseen that women's memoirs are important tools for integrating women's history into the history textbooks. The use of women's memoirs through current history curricula and to include them into the history textbooks is possible. The information obtained from the memoirs should be used by comparing with the other sources such as, letters, photographs, diaries, memoirs written by men. Another method for integration of women's memoirs is the history teaching with primary sources. In this case, the aims of history teaching should be reviewed.

Keywords: *Memoirs, Women's Memoirs, Education, History Education, History Textbooks*

1.Giriş

Kişilerin hatıratlarını kaleme alması genel anlamda hem entellektüel bir bilinci, hem de kültürel bir arkaplanı gerektirmektedir. Bu durum aynı zamanda kişilerin hayatlarını kayda alması alışkanlığı ile de ilgilidir. Münevver Ayaşlı, “İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim” adlı çalışmasında Osmanlı’da hatırat geleneğinin olmamasından uzun uzun yakınmaktadır. Hatırat niteliğinde olan bu çalışmasında “Biz tarih yazmıyoruz ama, belki tarihçi, bizim dökümanlarımızdan istifade edecektir.” demektedir. Önemli, kişilerin hatırat bırakmadan göçüp gitmesi konusunda da serzenişte bulunmaktadır (Ayaşlı, 2014a). Ayaşlı’nın bu serzenişlerinde haklılık payı oldukça yüksektir. Osmanlı’da padişahlar da dahil pek çok aydına ait hatırat bulunmamaktadır. Osmanlı kadınları da yazılı döküman ve hatırat bırakma konusunda mevcut kültürü yansıtmaktadırlar. Dolayısıyla kadınlara ait hatıratlar, erkeklere oranla daha azdır. Bu durum resmi tarihte zaten yeterince yer alamayan Osmanlı kadınlarının tarihine ulaşmayı zorlaştırırken, gayr-i

resmi tarih çalışmalarını da sınırlamaktadır. Ancak mevcut kadın hatıratlarının üzerine yapılan çalışmaların yeterli olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Hatıratların tür olarak edebiyat içinde kendine daha fazla yer bulması, bu tür kaynakların tarihi boyutlarının fark edilmesini geciktirmiştir. Erkeklerin kaleme aldığı hatıratlar siyasi tarih çerçevesinde tarihçiler tarafından ilgi odağı olmayı başarmıştır (Karakoç, 2008; Akar ve Karakoç, 2004; Acun, 2007; Zürcher, 1986; Efe, 2015). Ancak sınırlı sayıdaki kadın hatıratları tarihsel döküman olarak daha fazla ilgiyi hak etmektedir.

1.1.Hatırat Nedir ve Nasıl Kaynaklardır

Hatıratlar insanların hayatlarını başkalarıyla paylaşma arzusunun bir ürünü kabul edilebilir. Bu paylaşma arzusunun arkasında çok farklı nedenlerden bahsetmek mümkündür. Kişinin kendince önemli gördüğü olayların unutulmasına razı olmaması, tarihi bilgiye katkıda bulunmak istemesi, gelecek kuşaklara ders verme kaygısı, kimi zaman başkaları tarafından kaleme alınan hatıratları eleştirme ihtiyacı bu nedenlerden bazılarıdır. Ancak hatırat türü Osmanlı'da II. Meşrutiyet döneminde yaygınlaşmaya başlamıştır (Birinci, 1998). Aynı zamanda hatırat kavramının günümüz manasıyla kullanılması da çok eski değildir. Hatırat günümüz manasıyla ilk defa Muallim Naci'nin "Lugat-ı Naci" adlı çalışmasında yer almıştır. Şemseddin Sami'nin ilk baskısını 1901'de yaptığı Kâmus-ı Türkî (1987) adlı çalışmasında "hatıra" kelimesine yer verilmezken, Muallim Naci'nin sözlüğünde Hatıra "hatıra gelen husus, fikir, hatırda kalmış olan husus, keyfiyet" olarak tanımlanmıştır (Muallim Naci, 1322 (1906): 331). Arapça hatıra kelimesinin çoğulu olan "hatırat" Türk dil kurumunun sözlüğünde "anılar ve andaç" olarak belirtilmiştir (TDK, 1988: 618). Dolayısıyla "hatırat" yerine "anı"da kullanılmaktadır.

Kişisel hatıra ve bilgilere dayanan hatıratlar, tür olarak kişilerin hayatında önemli gördüğü, hafızasında saklamaya değer bulduğu olaylara odaklanmaktadır. Hatırat yazarları eserlerinde, döneminde gerçekleşen olayların birer tanığı ve kahramanı durumundadırlar. Hafızada toplanan hatıraların dile dökülmüş şekli olan hatıratlar, içerdikleri bilgi çeşitliliği ve zenginliği nedeniyle sosyoloji, antropoloji, edebiyat gibi farklı disiplinlerde kendilerine kaynak olarak yer bulmuşlardır (Karakoç, 2008; Gündüz, 2004). Şüphesiz hatıratların peşine en çok düşen disiplinlerden biri tarih olmuştur. 19. yüzyılda edebi değer kazanan hatıratlar, tarih düşüncesindeki değişimle önem

kazanmaya ve tarihin birincil kaynakları olarak ilgi görmeye başlamıştır (Altıkulaç ve Yeşilbursa, 2014:163; Wallach, 2006: 446; Zürcher, 1986).

Farklı motivasyonla kaleme alınan hatıratların uzun dönemleri kapsamaları içerik zenginliğini sağlamaktadır. Bundan dolayı hatıratlar yazarının hayatında iz bırakmış olan çok farklı olayların bir yansımasıdır ve yazar bu olayları, okuyucusuna kendi bakış açısıyla sunmaktadır. Kaleme almak için seçtiği olaylar, öncelikle kendi önem sırasından, kendi inanış ve düşüncelerinin, algılarının süzgecinden geçmiştir. Bu yönüyle subjektif bir yapıya sahiptir. Fakat kayda alınan pekçok olay, tarihe düşülen pekçok not bir şekilde yazanın süzgecine takılmıştır. Hatıratların bu subjektif yönleri onların değerini düşürecek gerçekçi bir neden değildir. Hatıratlar gibi kişisel tarihi belgelerdeki bu tek taraflılık sorunu, diğer tarihi bilgi ve belgelerin devreye sokulmasıyla aşılabilecek bir sorundur.

Hatıratların subjektifliğinin yanısıra, sonradan planlanarak ve düşünülerek kaleme alınması eleştirileri üstüne çekmiştir. Biyografilerde olduğu gibi, yazarın olayların üzerinden belli bir zaman geçtikten sonra hayatını kaleme alması, hatıratlara kurgusal bir özellik katmaktadır. Bu da bu tür çalışmaları biyografik roman türüne yaklaştırmaktadır (Cündioğlu, 2012: 13). Bu şekilde ele alındığında tarihin kaynağı olmaktan ziyade edebiyatın bir türü olarak değerlendirilmesi daha uygun görülmektedir. Fakat hatıratların bu özelliği, tarihe tuttuğu ışığı yok saymaya yetmemektedir. Hatıratların kaleme alınması sürecinde yazarın yaşadıklarının yazdıkları ile eşzamanlı olmaması, yazarın bazı ayrıntıları unutmaması, ele aldığı konular hakkında duygu ve düşüncelerinin değişme ihtimali hatıratların içeriğini farklılaştırmaktadır. İpek Çalışlar, “Biyografisine Sığamayan Kadın Halide Edib” adlı çalışmasında Halide Edib’in “Turkish Ordeal” adlı İngilizce hatıralarında Mustafa Kemal’i ağır dille eleştirdiğini ancak bu hatıratın kısaltılmış hali olan “Türkün Ateşle İmtihani” adlı çalışmasında özellikle Mustafa Kemal ile ilgili çok farklılıklar bulunduğunu belirtmektedir. O dönemde Mustafa Kemal’le ilgili algıların bu değişimde etkisi olduğunu düşünmektedir (Çalışlar, 2010: 347). Aynı kişiye ait iki hatıratdaki bu örnek, hatırat yazarlarının yıllar içinde geçirdiği duygu ve düşünce değişikliğine bir örnektir. Yaşananların, yaşandığı anda yazılması ile sonradan yazılması arasında farklar bulunabileceğine de işaret eder. Cündioğlu, bazı hatırat yazarlarının hatıratlarına konu olacak kahramanları, onlar yaşarken gerçek duygu ve düşüncelerle yazamayacakları için, onlar öldükten sonra kaleme alarak, onlar hakkındaki menfi düşüncelerini daha kolaylıkla

dillendirdiklerini belirtmektedir. Bu iddiası için ise Mina Urgan'ın hatıratlarını örnek göstermektedir (2012: 31). Aslında hatırat kaleme alacak yazarların, hatıratlarına konu olacak kişilerin ortada olmaması durumunda - kendilerini savunma imkanı olmadığı için- duygu ve düşüncelerini daha net ifade edecekleri kabul edililebilir. Bu durum tarihçiler ve okuyucular için iki bakış açısı ortaya çıkarır. Birincisi, hatıratta bahsedilen kişilerin kendilerini savunma durumları olmadığı için, hatırat yazarlarının söylediklerinin doğruluğundan emin olamamak, ikincisi, hatıratta yer alan kişilerin yaşamıyor olmaları nedeniyle, hatırat yazarının duygu ve düşüncelerini daha içten ifade ettiğini kabul etmek. Okuyucu için bu iki bakıştan hangisini tercih edeceği kişisel bir seçimdir. Ancak tarihçiler daha çok birinci bakış açısıyla hareket etmek zorundadırlar. Hatıratların içinde yer alan bilgilerin doğruluğundan emin olmak için bilimsel bir çaba içinde olmaları gerekir.

Hatıratların tarihsel yönü tartışmaya açık olmakla beraber, tarih çevresinde birincil kaynaklar olarak çok uzun süredir kullanıldığı dikkat çekmektedir. Döneminin canlı tanıkları olan hatırat yazarları, okuyucusunu tarihi olaylara yaklaştırma ve dönemlerini gözler önüne sermekte çok önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda tarihin kaynakları olarak kendine her zaman yer bulacağı aşikârdır. Bu durum tarih öğretimi içinde geçerlidir. Örneğin; Alternatif olarak hazırlanan tarih ders kitapları içinde hatıratların kendine yer bulduğunu ve tarih öğretiminin değişen amaçlarına hizmet ettiğini görmek mümkündür. Bunlardan biri Valery Kolev And Christina Koulouri (2009) tarafından alternatif eğitim materyali olarak hazırlanan Balkan Savaşları hakkındaki kitaptır. Bu kitap içinde savaşa katılan ülkeler hakkında hatıratlar, mektuplar, fotoğraflar vs. bulunmaktadır. Kitap içinde Rıza Nur'a ait hatıratın bir bölümde yer almaktadır. Bu bölümde Rıza Nur Balkan Savaşının neden kaybedildiği üzerinde durmaktadır (Kolev ve Koulouri, 2009: 69). Yine hatıratlar tarih öğretiminde gittikçe önem kazanan “tarihsel empati” çalışmalarının malzemesi olarak değer görmeye başlamıştır (Altıkulaç ve Gökkaya, 2014: 25). Çünkü hatıralara dayalı tarih öğretiminde öğrenciden istenen şey, anlamlı bir tarihsel metinden kendi yaşantısını ve mantığını kullanarak, tarihsel gerçeği yakalayabilen genellemelere ulaşabilmesidir (Safran ve Köksal, 2006: 51). Ancak Ata'ya göre öğrencilerin hatıratlarda okuduklarına tamamiyle inanma eğilimi bulunmaktadır. Bu yüzden öğretimde kullanılacak hatıratların çok dikkatli seçilmeleri gerekmektedir. Yani seçilen

hatıratlar hem gerçekçi ve hem canlı bir içeriğe sahip olmalıdır (2002: 80). Bu hassasiyet tarih ders kitaplarında kullanılacak hatıratlar için de gösterilmelidir.

Hatıratların, geleneksel tarih yazıcılıı içinde kendine yer bulamayan pek çok unsurun tarihine ışık tutma potansiyelleri, hatıratlara ayrı bir değer kazandırmaktadır (Cndiolu, 2012:16). Geleneksel tarih yazıcılıında ihmal edilen kadınların tarihi söz konusu olduğunda hatıratlar vazgeçilemez kaynaklar durumuna gelmektedir. Kadın hatıratları ise geçmişin kadınlarını tanımanın ve anlamanın en iyi yollarından biri olarak kadın tarihi araştırmacılarının başvuru kaynakları olma durumunu sürdürmektedir. Kadın hatıratları, geçmişi kadın bakış açısı ile sunarak tarihi bilgiye zenginlik katarken, temel kaygısı insanlığın büyük resmine ulaşmak olan tarih bilimine önemli katkılarda bulunmaktadır. Ayrıca tarih öğretiminin insanlığın tarihi resmini gelecek nesillere aktarma kaygısı olduğunu varsayarsak, bu resmi kadınsız düşünmek, tarih öğretimine gölge düşürerek, tarihi resmi bulanıklaştırmaktadır. Kısaca, kadınlar hakkındaki bilgileri ve kadınlara ait çalışmaları hem tarihi bilgi, hem de tarih retimi içine ve ders kitaplarına entegre etmek bilimsel bir ihtiyaçtır. Kadın hatıratları bu bilimsel ihtiyaı karşılaması açısından değeri haketmektedir.

1.2. Çalışmanın nemi ve Amacı

Kadın tarihi arayışlarıyla gün yüzüne çıkmaya başlayan kadın hatıratları, sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik pek çok konuya deindii için içerik bakımından zengin kaynaklardır. Hatıratın doğası gereği, uzun zaman dilimlerini kapsaması bu zenginliği artırmaktadır. Özellikle sosyal kültürel konulara yapacağı katkı yadsınamaz. Son dönem kadın hatıratları üzerine yapılan alışmalar, Osmanlı kadını hakkında önemli bilgileri ortaya çıkar mıştır. Gerek saray içinde gerek saray dışında hemcinslerini gözleme fırsatı olan kadınlar geleneksel tarih yazıcılıının gözünden kaçan, ya da geleneksel tarih yazıcılıının dikkat almadığı alanlara katkı sağlayacak bir yapıya sahiptir. Muhakkak ulaşılan her bir hatırat yeniden yayın dünyasına kazandırılacaktır. Ancak bu çalışmalar sürerken, elde edilen bilgi ve belgelerin tarihi bilgiye entegrasyonu, ortaya çıkan kaynak kadar önem arz etmektedir. Kadın ve erkeklerden oluşan insanlığın net bir tarihini ortaya koyabilmenin en önemli yollarından biri her iki cinsin tarihini birleştirmektir. Her iki cinsin tercihi hakkında elde edilen bilgilerin nasıl retilecei tarih retimi çalışmalarının sürekli probleimidir. Kadınlar hakkında elde edilen tarihi

bilginin tarih ders kitaplarına yansıtılması, tarih öğretiminin değişen amaçları ve yöntemleri içinde gündeme gelmiştir. Kadın tarihinin tarih ders kitaplarına entegre edilmesinin yollarından biri, kadınlar tarafından kaleme alınmış eserlerin tarih öğretiminde kullanılmasıdır. Kadınların kaleminden ve kadınların bakış açısından süzülerek karşımıza çıkan bu eserler daha bütüncül tarih öğretiminin araçlarından biri olabilirler. Bu çalışma ise kadın hatıratlarının tarih ders kitaplarında nasıl kullanılması gerektiğine dair öneri getirmesi bakımından önemlidir.

Bu çalışma, kadın hatıratlarının tarih ders kitaplarında nasıl kullanılacağına dair geliştirdiği öneri ile tarih öğretimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda kadın tarihinin tarih öğretimine nasıl entegre edileceği sorusuna bir cevap arayışı olarak düşünülmelidir. “Tarih öğretiminde kadın tarihi çalışmalarının” Türkiye için kısa bir geçmişinin olması, bu konuda pek çok çalışma ve araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Yapılacak çalışmalar sayesinde daha doğru ve bilimsel bir yöntem kavuşma söz konusu olabilecektir. Kadın hatıratları, son dönemlerde tarih öğretiminde önemli bir yer tutan çokperspektiflilik probleminin çözümlerinden biri olarak ta düşünülebilir (Stradling, 2003).

1.3. Yöntem

Neyin, nerede ve nasıl araştırılacağına belirlenmesi, bir araştırmanın amacının ve yönteminin ortaya konulmasının en önemli basamağıdır. Bir alanda bilinenleri bütünleştirmek, sentezlemek, yapılacak çalışmaya yön bulmak ve var olanları özetlemek literatür taraması ile mümkündür (Neuman, 2012: 165; Glesne, 2013: 42). Bu çalışma tarama modeli ile gerçekleştirilmiş olup veriler literatür taraması ile elde edilmiştir. Bu çalışma için iki yönlü literatür taraması yapılmıştır. Hatıratların ve kadın hatıratlarının tarih öğretiminde kullanılmasına ilişkin literatür gözden geçirilirken, diğer yandan kadınlara ait hatıratlar incelenmiştir. Literatür taraması ile elde edilen Türk kadınına ait hatıratların analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analizi, basılı veya görsel materyallerin içeriğinin araştırma kapsamında ve belirli bir sistematik dahilinde incelenmesidir (Neuman ve Wiegand, 2000, Köseli ve Demirci, 2014). İçerik analizinde hatıratların içerdiği tarihi olgu ve olaylar araştırılmıştır. Yazarın ömür hikayesinin uzun bir dönemini kapsayan hatıratlar, doğal olarak pek çok olay ve olguyu gözler önüne sermektedir. Çalışmada, kadın hatıratlarında yer

alan olay ve olgular, mevcut tarih ders kitapları çerçevesinde ele alınmış, tarih ders kitaplarında nasıl kullanılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Hatıratların içerdiği konuların tarih ders kitaplarına sağlayacağı katkı ortaya konmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda mevcut ortaöğretim tarih ders kitapları gözden geçirilerek, kadın hatıratlarına ilişkin durum ortaya konmuştur. Hatıratların tarihsel döküman olarak ortaya koyduğu güçlükler sorgulanırken, kadın hatıratların nasıl ve nerede kullanılacağı üzerine öneriler geliştirilmiştir. Çalışma içinde kadın hatıratları, kadın tarihinin tarih ders kitaplarına entegrasyonu için bir araç olarak ele alınmıştır. Ders kitaplarında çokperspektifliliğin sağlanmasında kadın hatıratlarının rolü ortaya konmak istenmiştir. Dolayısıyla, hatıratların analizinde sistematik oluşturulması bakımından, tarih ders kitapları ve içerdiği konular, araç olarak kullanılmıştır.

Ülkemizde kaleme alınmış olan kadın hatıratlarının sınırlı düzeyde olması, bu çalışmada kullanılacak hatıratlar konusunda yol gösterici olmuştur. Literatür taraması ile elde edilen kadın hatıratları çalışma için kullanılmıştır. Bu çalışmada Halide Edip Adıvar'ın "Mor Salkımlı Ev ve Türk'ün Ateşle İmtihanı (2007)", Ayşe Osmanoğlu'un "Babam Sultan Hamid (2015)", Şadiye Sultan'ın "Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri (2000)", Naciye Neyyal'in "Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları (2004)", Mina Urgan'ın "Bir Dinazorun Anıları (2013)", Münevver Ayaşlı'nın "İşittiklerim, Gördüklerim Bildiklerim (2014a)", Rumeli ve Muhteşem İstanbul (2014b), İstanbul Dersaadet (2014c)" adlı çalışmaları ele alınmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde, literatür taraması sonucu elde edilen Osmanlı kadınlarının kaleme aldığı hatıratlar, tarihsel değerleri bakımından ele alınırken, çalışmanın amacı kapsamında tarih ders kitaplarına yapacağı katkı açısından da sorgulanmıştır. Ayrıca tarih öğretiminde kadın hatıratların nasıl kullanılacağı konusunda bazı öneriler sunulmuştur.

2.1. İncelenen Kadın Hatıratlarının Tarihe Katkısı

Hatıratlar uzun dönemlerin gerçekçi hikayeleri olarak sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi pek çok konu hakkında potansiyel bilgi içermektedir. Bu konu çeşitliliği kadın hatıratları içinde geçerlidir. Ancak hatırat yazmaya yönelik kadınların çoğunlukla meşrutiyet havasını teneffüs eden kadınlar olduğu farkedilmektedir. Meşrutiyet döneminin atmosferi içinde kadınlarında

kendilerini ifade etmeye cesaret ettikleri düşünülebilir. Bu çalışmada Halide Edip Adıvar'ın “Mor Salkımlı Ev ve Türk'ün Ateşle İmtihanı (2007)”, Ayşe Osmanoğlu'un “Babam Sultan Hamid (2015)”, Şadiye Sultan'ın “Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri (2000)”, Naciye Neyyal'ın “Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları (2004)”, Mina Urgan'ın “Bir Dinazorun Anıları (2013)”, Münevver Ayaşlı'nın “İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim (2014a), Rumeli ve Muhteşem İstanbul (2014b), İstanbul Dersaadet (2014c)” adlı çalışmaları ele alınmıştır.

Osmanlı'nın son yüzyılındaki hareketli, karışık ortam kadınların hatıratlarına da yansımıştır. Yayın dünyasında yerini alan kadın hatıratlarının sadece kendi kişisel sorunlarına odaklanmadıkları, aksine hayatın içindeki her konuyla ilgilendikleri farkedilmektedir. Sultan Reşad döneminde sarayda uzun süre öğretmenlik yapan Safiye Ünüvar “Saray Hatıralarım” adıyla yazdığı hatıratında, Sultan Reşad'ın kişiliği, sarayın içindeki hayat, saray kültürü, şehzade ve sultanların eğitimi hakkında ayrıntılı şekilde bilgiler vermektedir. Dışardan bir erkeğin gözlemlemesinin mümkün olmadığı harem hayatı, harem işleyişi ve saray teşrifatı hakkında Ünüvar'ın hatıratından yararlanmak mümkündür (2000).

Ressam Naciye Neyyal hatıratında (2004) Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemine ışık tutarken, kocasının görevinden dolayı gezmek zorunda kaldığı Osmanlı coğrafyasında pek çok yer hakkında da bilgiler vermektedir. Bu bilgiler, siyasi, ekonomik içerikli olduğu kadar, sağlık ve kültürle de alakalıdır. Halide Edip Adıvar Türkçe hatıratlarını “Mor Salkımlı Ev” ve “Türk'ün Ateşle İmtihanı” (2007) başlıkları altında yayınlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ve yeni Türk Devleti'nin en zorlu yıllarını hatıratlarında uzun uzun anlatan Halide Edip, Osmanlı Devleti'nin sosyal kültürel durumundan, kadınların ve köylerin durumundan bahsederek, geleneksel tarih yazımında yer alamayan insanların tarihine de kapı aralamaktadır. Halide Edip hatıratlarında anlattığı halktan kadınlara, bir kadın olduğu için yaklaşabilmiş ve onların sorunları ile ilgilenmiştir. Bu gerçek, kadın hatıratları ile erkek hatıratları arasında bilgi bakımından farklılıklar olacağına bir göstergesidir.

Halide Edip'in öğrencisi Mina Urgan (2013) ise “Bir Dinazorun Anıları” adlı çalışması ile Türkiye'nin yakın tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Bu hatıratlar, tarihi olayları kadınların bakış açısıyla yansıtması bakımından da çok değerlidir. İncelenen kadın hatıratları, kadınların ev merkezli bir dünyası olmadığını da ortaya koymaktadır. Muhakkak aydın

kadınlar ve diğer kadınların dünyası arasında büyük farklar bulunmaktadır. Ancak hatıratlarını kaleme alan erkekler ile kadınların benzer konular etrafında yoğunlaştıkları söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarını bilen ve Rumeli coğrafyasını iyi tanıyan Münevver Ayaşlı, kaleme aldığı ve yukarıda adı geçen eserlerinde çok sayıda konuya temas etmektedir. Bir gün tarihçilerin yararlanacağını umarak kaleme aldığı “İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim” adlı çalışmasında II. Abdülhamid, Abdülaziz gibi padişahların yanısıra, Yahya Kemal gibi son dönem Osmanlı'nın şairleri, siyasetçileri ve Osmanlı kadınları hakkında bilgiler vermektedir. “Rumeli ve Muhteşem İstanbul” adlı eserinde Osmanlı'nın Rumeli'den ayrılışı ve halka yansımaları hakkında bilgi verirken, “İstanbul Dersaaadet” adlı kitabında İstanbul'un kaybolup yitmiş eserleri, konakları, kültürü ve insanları ile ilgili detaylı bilgiler sunmaktadır. Ayaşlı 1906'da Selanik'te doğmuştur. Ölümüne yakın bir tarihe kadar hatıratlarını dönemselleştirerek kaleme almaya gayret göstermiştir. Osmanlı'nın yıkılışına ve yeni Türk devletinin kuruluşuna şahit olan Ayaşlı, bu dönemlerle ilgili tarihçilere sosyal, kültürel, siyasi alanda veriler sunmaktadır. Ayaşlı'nın hatıratları da, diğer kadınların hatıratlarında olduğu gibi geniş bir konu yelpazesine sahiptir.

Kısaca, incelenen kadın hatıratlar siyasî olaylar, toplumun sosyal ve kültürel yapısı, sağlık konuları, aile hikayeleri, Osmanlı'da yaşayan gayr-i Müslim kadınlar ve bu kadınlarla Osmanlı kadınlarının ilişkileri, geçmişte çocukların yaşantısı, toplumsal değerler gibi çok farklı konuda bilgi içermektedir. Kadın hatıratlarının bu yapısı tarih ders kitaplarında kullanılmasını ve ders kitaplarına katkıda bulunmalarını kolaylaştıracaktır.

2.2. Tarih Ders Kitaplarındaki Durum

Feminist hareketin etkisiyle hız kazanan kadın tarihi çalışmaları 1970'lerden günümüze kadar epey yol katetmiştir (Cott ve Pleck, 1979: 11, Fine-Meyer., 2010: 8). Kadın tarihi çalışmalarının en önemli kısmı muhakkak ki kadın tarihi kaynaklarının izini sürmek olmuştur. Kadınların kendi çalışmalarını incelemek, kadınların geçmişine ulaşmak konusunda en iyi yollardan biri olarak görülmüştür. Kadın hatıratları, mektupları günlükleri, biyografileri bu kaynak arayışının bir ürünü olarak kadın çalışmaları arasındaki yerini almıştır. Bu arayış kadın tarihinin ne olduğu, ve nasıl yapılacağı tartışmalarını beraberinde getirdi. Kadın tarihinin diğer disiplinler

içinde kaybolup gitmesinden endişelenen kadın tarihi çalışanları onun ayrı bir alan olarak kalması konusunda ısrar ettiler (Bock, 1992: 7-16). Diğer bir tartışma kadın tarihinin hangi dönemler altında ele alınacağı idi (Periodization) (Brandt, 1991: 442-470). Kadın tarihinin metodolojik sorunlarının yanı sıra kadın tarihinin nasıl öğretileceği tartışmaları bu çalışmaların devamı olarak gündem oluşturmaya başladı (Fine-Meyer, 2010: 8). Öncelikle kadınların ders kitaplarında görünürlük düzeyi ve kullanılan dil cinsiyetçilik açısından sorgulandı (Kay, 2006: 285, Brugar ve diğ., 2014: 28, Dilek, 2012, Foster, 2011: 10, Schocker ve Woysner, 2013). Kadın tarihini öğretmek ve tarih ders kitaplarına entegre etme sorunu ise yukarıdaki tartışmaların kaçınılmaz bir sonucu olarak karşımıza çıktı (Tudor, 2000; Kay, 2006, Brugar ve diğerleri, 2014, Fine-Meyer, 2012: 122, Delaney, 1996, Scheiner-Fisher, 2013, Chiponda ve Wassermann, 2011).

Türkiye’de ise, kadın tarihi kaynaklarının derlenmesi çalışmaları sürerken, tarih ders kitaplarında kadının durumu ile ilgili- az olmakla beraber- bazı araştırmalar yapıldı (Köse, 2004). Tarih öğretiminde dünyada yaşanan değişimlerin etkisiyle, tarih ders kitaplarına Türk kadınlarının tarihini entegre etme çabaları başladı (Köse: 2015). Tarih ders kitapları incelendiğinde bu değişim farkedilmektedir. Örneğin Lise Tarih 10 ders kitabı içinde, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı konusunda “Mehmed Arif, Başımıza Gelenler adlı eserinden kısaltılarak Nene Hatun hakkında bilgi verilmektedir” (s.185). *“Yukarıdaki metinden hareketle vatan savunmasında Türk kadınının önemini tartışınız”* sorusu ile Nene Hatun’un bu savaştaki fedakarlığı ve çabası ortaya konmaya çalışılmaktadır. Yine “Osmanlı Devleti’nde Basın –Yayın hayatındaki Gelişmeler” başlıklı konu içerisinde Fatma Aliye ve Halide Edip fotoğrafları birlikte o dönem kadın yayınları hakkında kısa bilgi verilmektedir. *Kadınların basın yayın hayatında görünür olmalarının kadın hareketine katkıları neler olabilir?* Sorusu ile öğrencinin dikkati kadın faaliyetlerine çekilmek istenmektedir (Turan ve diğ., 2014: 199). Lise Tarih 9 ders kitabında, “Orta Asya’da Kurulan İlk Türk Devletleri” konusu içerisinde verilen “Türklerde Kadının Toplumdaki Rolü” başlıklı okuma parçası, *Yukarıdaki metne göre eski Türklerde kadının toplumdaki konumunu değerlendirerek günümüzle karşılaştırınız.* Sorusu öğrenci tartışmasına sunulmaktadır (Okur ve Diğerleri, 2014: 89). TC. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti” hakkında Milli Cemiyetler içinde bahsedilmektedir (Komisyon, 2014: 3).

Kitap içinde yer alan görsellerde kadınlar da oldukça fazladır. “Türk kadınına sağlanan haklar” konusu altında kadınlara verilen haklara ve Uluslararası Kadın kongresine ait bilgilere yer verilmiştir (Komisyon, 2014: 99). Yukarıda bahsedilen kitaplarda kadınların kendi ifadelerinin yerine, dolaylı anlatıma başvurulduğu farkedilmektedir.

Tarih ders kitaplarındaki bu durum kadın tarihi çalışmaları açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak dünyadaki gelişmelerle kıyaslandığında, yeterli olmadığını rahatlıkla söylemek mümkündür. “The Americans Reconstruction to the 21th Century (Danzer ve diğ., 2009)” adlı ortaöğretim ders kitabında Amerikan tarihine katkısı olmuş pek çok kadın yer almaktadır. Kadınlara ait günlük, mektup, fotoğraf gibi belgelerin kadınların ders kitabına entegrasyonunda kullanıldığı görülmektedir. Türkiye’deki tarih ders kitapları için, bu konuda henüz başlangıç düzeyinde olduğumuz söylenebilir. Kadın tarihinin, tarih ders kitaplarına yansıtılabilmesi çok boyutlu çalışmaların ürünü olacaktır. Kadının ders kitaplarına entegrasyonunda kadın hatıratlarının çok önemli bir araç olduğu düşüncesi bu çalışmayı ortaya çıkarmıştır. Fakat kadınların çoğunlukla yayın hayatına Meşrutiyet döneminde girdikleri gerçeği dikkate alınır, kadın hatıratlarının kullanılacağı dönemlerin sınırlı olduğu gözden kaçmamalıdır. Osmanlı kadınlarının hatıratları ve çalışmanın kaynakları olan hatıratlar, bariz bir şekilde aynı dönemlere ışık tutmaktadır. Tanzimattan sonra yaşanan gelişmelere dair farklı kalemlerden farklı yorum ve görüşlere, bu hatıratlardan ulaşılabilmektedir. Türk kadınlarının sınırlı sayıdaki hatıratları ve bu hatıratların belli dönemlere ışık tutması, yukarıda bahsedilen dönemselleştirme sorununu çözmektedir. Çünkü incelenen kadın hatıratları Osmanlı tarihi ve İnkılâp tarihi konularına farklı bakış açıları getirmektedir.

2.3.Kadın Hatıratlarının Ders Kitaplarında Kullanılması

Kadın hatıratlarının tarih öğretiminde nasıl kullanılacağı, tarih öğretiminden ne beklendiğine göre değişmektedir. Amaç öğrenciyi tarih adına kronolojik olarak bilgilendirmek ise, kadın hatıratlarından seçtiğiniz konu ile ilgili kısımları, tarih ders kitabında okuma parçası, bir kutucukta bilgilendirme notu olarak kullanabilirsiniz. Bu şekilde bir uygulama tarih ders kitaplarını kaçınılmaz olarak kalınlaştıracaktır ve bu okuma notları sadece bazı öğrencilerin dikkatini çekeceği için belirgin bir öğretim amacına hizmet etmeyecektir. Ayrıca tarihi kaynakların ders kitaplarında bilgilendirme notu

olarak kullanılması, tarih öğretiminin değişen amaçları ile örtüşmeyeceğinden kabul gören bir yöntem olmayacaktır. Kadın hatıratlarını tarih öğretiminde kullanmanın iki yolundan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birisi -mevcut tarih öğretimi programı çerçevesinde- kadın hatıratlarından kesitleri ders kitaplarına yerleştirerek, bu kesitleri sorularla öğrencilere analiz ettirmektir. Mevcut ders kitaplarında erkeklerin yazdığı hatıratlarla ilgili benzer uygulamalar bulunmaktadır. Örneğin; MEB'in Tarih 10 ders kitabında "Osmanlı Devleti'nde Anayasal Düzene Geçiş ve Siyasi Gelişmeler" konusu altında Meşrutiyet dönemi ile ilgili bölümde Mizancı Murad Bey'in Meşrutiyet Dönemi Hatıraları adlı eserinden bir kesit, diğer Meşrutiyet dönemi yazarlarının meşrutiyet hakkındaki görüşleri ile birlikte verilmiştir. Metinlerin sorgulanmasına yönelik öğrencilerden şu görev istenmiştir. *Yukarıda II. Meşrutiyet dönemini anlatan metinleri inceleyerek dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerini olumlu ve olumsuz yönden irdeleyen yazılı metinler oluşturarak sınıf ortamında arkadaşlarınızla paylaşınız.(s.194).*

Bu örnekten tarih ders kitaplarında hatıratların öğrencilerin becerilerini artırmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kadın hatıratlarını bu şekilde kullanmak zor olmayacaktır. Kadın hatıratlarının hangi konulara ışık tuttuğu ve hangi konulardan bahsettiği belirlendikten sonra ders kitaplarında, ilgili konular için kullanılması uygun görülmektedir. İncelenen kadın hatıratlarından örnek olarak 31 Mart Vak'ası seçilmiştir. Kadınların hatıralarında siyasi bir konu olan 31 Mart Vak'asını uzun uzun anlattıkları fark edilmektedir. Ders kitaplarında 31 Mart Vak'ası, "Osmanlı Devleti'nde Anayasal Düzene Geçiş ve Siyasi Gelişmeler" konusu, "II. Meşrutiyet ve Siyasi Gelişmeler" başlığı altında verilmektedir (Turan ve Diğ., 2014: 191). Kadın hatıratlarından alınan kesitleri bu başlık altında karşılaştırarak kullanmanın, bu işin kolay yöntemi olduğu söylenebilir.

Konu ile ilgili bazı kadın hatıratlarında yer alan duygu ve düşüncelere örnek vermek gerekirse; bunlardan biri de Halide Edib'tir. Halide Edib 31 Mart Vak'asına "Mor Salkımlı Ev" adlı çalışmasında değinmektedir. Hatıratının konu ile ilgili bir bölümünde alınan kesit şu şekildedir;

... Bizim sokakta da 31 Martın güneşli o parlak göğünün altında, ara sıra gelen silâh sesleri egemendi. Biraz -sonra yıllardan beri evimizde çalışan Hüseyin geldi, yatak odamızın kapısını vurdu. Benden çok yaşlı olmasına karşın okumayı ona ben öğretmiştim. Her nedense okumak onda politikaya

karşı büyük bir merak uyandırdı.. Fakat bütün bu ilerlemelerde bazı dine aykırı şeyler olduğuna inandığı için İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı büyük bir kin besledi. Ondan dolayı İttihat ve Terakki rejiminin önderlerini parçalasalar memnun olacaktı. Biz onun bu duygularıyla her zaman alay eder dururduk. Yatak odamızın kapısını o tarihi günde vurduğu zaman sesinde saklayamadığı bir sevinç vardı. «Kalkın efendim, ordu ayaklandı, kan gövdeyi götürüyor. Ayasofya'nın önünde iki büyük adam öldürdüler.» O bize bunlardan birinin komşumuz «Tanin» gazetesinin sahibi Hüseyin Cahit olduğunu söyledi. Fakat Hüseyin Cahit sanarak Lübnanlı bir mebusu öldürmüş olduklarını çarçabuk öğrendik. Bundan sonra Hüseyin, irticaın başı olan Derviş Vahdeti' den söz etmeğe başladı. Heyecandan kendinden geçmiş gibiydi. Hüseyin, anlaşılan Vahdeti'nin askerlere söylevlerini izlemişti. Vahdeti, bütün devrimcilerle, devrimden yana genç öğrencileri islâmiyet'in düşmanı olarak tanıtmış ve onları öldürmenin «farz» olduğunu söylemişti. Bununla da kalmayıp Rusya'nın ve İngiltere'nin İttihatçı hükümetten daha fazla şeriatın koruyucuları olduğunu söylemiş. Belki Vahdeti sadece kara bir bağnazlığa dayanmakla kalmıyor, aynı zamanda yabancılara ajanlık da ediyordu. Doğru yahut yanlış, o zaman İngiltere sefareti başkâtibi Mr, Fitzmürice'den para aldığı da rivayet edilirdi. Vahdeti aleyhine olan belgeleri incelememiş olduğumdan bunun doğru olup olmadığını bilmem, çünkü Vahdeti muhakeme edildiği zaman ben yurttan uzaktaydım. (Halide Edib, 2007: 184-186)

II. Abdulhamid'in kızlarından bir olan Ayşe Osmanoğlu ise 31 Mart Vak'asını "Babam Sultan Abdulhamid" adlı Hatıratında şu şekilde anlatmaktadır;

...Sarayın her tarafından feryatlar yükseliyor, "Allah Efendimize acısın" nida ve duaları işitiliyordu. Saray büyük bir korku ve hakiki bir karanlık içindeydi. Elektriklerle, havagazları sönmüş, sular bile kesilmişti. Gece bekçileri, sadık zannettiğimiz Arnavut kapıcılar, hadame ağalar, bahçıvanlar çoktan çıkıp gitmişlerdi. Koca sarayda kadınlardan başka kimse kalmamıştı...

Bir aralık babam, anneme

"Kadınım! Çoluk çocuk kaç gündür yiyorlar" diye sordu

Annem "Efendiciğim! Hiç merak etmeyiniz. Aç kalmıyorlar. Ne bulursa yiyorlar. Bisküvi falan da vardır. Sizin sağlığımızdan başka istedikleri yoktur" dedi.

Kadın Hatıratlarının Tarih Öğretiminde Kullanılması

Babam “Kadınım! Bu kadar saray halkı bu azıcık şeyle yaşayabilir mi? Bu zavallı kadınların günahları ne ki açlığa mahkum olsunlar? Bu nasıl devam eder. Bir çaresine bakmalı.” Dedi.

Babam kapıda bekleyen Cevher Ağa'ya seslendi. Beş dakika geçmeden Cevad Bey de geldi. Babam

“Başkatıp! Bir haftadan beri çoluk çocuk, genci ihtiyarı, bütün kadınlar adeta aç yaşıyorlar. Bu masum kadınların günahı nedir? Biraz ekmek lazım değil mi? Bir çaresine niçin bakmıyorsunuz?” diye sordu. Cevad Bey laubali bir tavırla “Ne yapalım? Onları düşünecek halde değiliz. Ne bulursa yesinler. Yemeği nereden bulayım? Aşçılar gitmiş. Sarayda kimse kalmamış. Biraz ekmek getirttim. Suya batırıp yesinler” cevabını verdi.

Hiç beklemediği bu cevap üzerine babam pek mahzun oldu. Hayretler içinde kaldı. Babamda, kara günde herkes tarafından terk olunan insanların kırıngınlığı vardı. “Çoluk çocuk açlığa mı mahkum edildiler.? İnsaniyet ortadan kalktı mı? Bir kişi için bin kişi feda edilir mi? Bu nasıl söz? Her halde bir çaresini bulunuz” diyerek Küçük Salona doğru yürüdü... (Osmanoğlu, 2015: 147-146)

II. Abdülhamid'in diğer kızı Şadiye Sultan ise 31 Mart Vak'ası ile ilgili Hatıratında;

...Birkaç gün sonra, babamın hâl'ine ve Reşad Efendinin Cülûsuna ait Meb'uslar Meclisi kararı tebliğ edildi. Babam gayet serin kanlılıkla: "Mâdem ki, otuzüç sene memnun edemedim, kimi isterlerse hayırlı etsin. Yalnız rica ederim, bütün ailele beraber biraderimin oturduğu Çırağan Sarayına Selanik'te hazırlanan köşke gitmeniz için karar alınmıştır," cevabını verdi. Babam: "Yorgunum ve yaşım da uzun yolculuklara müsait değildir. Allah'a kâsem ederim ki, saltanatta gözüm yoktur, fakat ailele Çırağan Sarayında ikametimi rica ediyorum" dedi. Tebliğ heyeti, Meclise yeniden arzedeceğini ve alınacak cevabın yeni başmabeynci Cevat Bey ile bildirileceğini söyleyip ayrıldı. Bir iki saat sonra cevap geldi. Derhal Selanik'e hareket için hazırlanılması hakkında Meclis kararını Cevat Bey, maalesef birkaç gün önce bir deste banknotu aldığı vakit yerlere kapanarak ayaklarını öptüğü babama, çok ağır sözler sarfederek bildirdi... (Şadiye Sultan, 2000: 34) ifadelerini kullanmaktadır.

Yukarıda verilen üç hatırate ait kesitler 31 Mart Vak'asının farklı boyutlarına dikkat çekmektedir. Hatıratlarda bir Osmanlı aydın kadınının olaya bakışına, saray içindeki duruma ve Abdülhamid'in duygu ve

düşüncelerine ulaşmak mümkün olmaktadır. Hatıratlardaki örnek kesitlerin, tarih öğretimine çokperspektifliliği, empatiyi ve kadınların bakış açısını getireceği rahatlıkla iddia edilebilir.

İkinci yöntem ise kadın hatıratların tarihi belge olarak öğrenciye analiz ettirilmesi, sorgulanmasına dayanmaktadır. Bu yöntemle aslında öğrencilerin tarihçiliği öğrenmesi beklenmektedir. Aynı konu hakkında farklı kaynak ve dökümanlarla karşı karşıya getirilen öğrencinin bazı tarihi becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu da kaynak ve dökümanlarla öğretimi ön plana çıkarmaktadır. Kaynaklar, yazılı yazısız insanların geçmişte ürettiği her türlü materyali kapsarken, döküman; geçmiş olaylara tanık olmuş ya da katılmış kimselerce oluşturulan raporlar, günlükler, konuşmalar, fotoğraflar, mektuplar, günlükler, çizimler, hatıralar, haritalardır (Ata, 2002) . Kadın hatıratları da döneminin tanıkları kadınların ellerinden çıkan, tarihi belgelerdir ve dökümanlarla tarih öğretiminin iyi bir aracıdır. Tarih derslerinde döküman kullanma, pedagojik tarih ve bilimsel tarih anlayışını birleştirmektedir ve öğrencilerde tarihçilik becerilerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Peter N. Stearns (1999), tarih disiplinde öğrencide geliştirilmesi gereken üç kategoriden bahsetmektedir. Bunlar; I. Kanıt değerlendirme yeteneği II. Çatışmalı yorumları değerlendirme yeteneği III. Geçmişe ait değişim örneklerini değerlendirme tecrübesi (Akt: Ata, 2002).

Dökümana aşağıdaki kategorilerde, sorular sormanın ve dökümana yönelik etkinlikler yaptırmanın tarihsel düşünme becerilerini geliştirmesi beklenmektedir. Bunlar arasında; bir kaynaktan bilgiyi çıkarma, kaynağı anlama, gözlem, nedenselliği anlama, kaynakları karşılaştırma, yanlılığı ortaya koyma, kanıt değerlendirme, empati becerileri bulunmaktadır (Ata: 2002). Öğrencilerin dökümanlar üzerinden tarihsel becerilerini geliştirebilmeleri, tarihsel dökümanlarda ne aramaları gerektiğini bilmeleri ile de yakından alakalıdır. Bu konuda öğretmenlerin öğrencilerine yol gösterici olması gerekmektedir. Bu tarihi dökümanların okunması konusunda Kathryn Walbert (2004) altı aşamalı sorular önermektedir. Bu aşamalar; kaynağı belirlemek, kaynağın kimliğini ortaya koymak, kaynağın bağlamını ortaya koymak, kaynağı keşfetmek, kaynağı analiz etmek, kaynağı değerlendirmektir. Walbert'a göre kaynağın kimliğini sorgulamak amaçlı kullanılacak sorular şunlardır; I. Bu kaynak kime ait ve yazarı hakkında ne biliyoruz? II. Bu kaynak ne zaman yazıldı? III. Nerede yazılmıştır? IV. Neden yazılmıştır? V.

Kaynağın muhatabı veya alıcısı kimlerdir? VI. Kaynağın muhatapları hakkında ne biliyoruz?

Kaynağın kimliğini ortaya koyduktan sonra, kaynağı anlamalandırmanın ikinci basamağı kaynağın hangi bağlamda kullanılacağı ve hangi tarihi konuya ışık tutacağını bilmektir. Kaynağın bağlamını anlamak için Walbert'in önerdiği sorular şu şekildedir; I. Bu kaynağın tarihsel bağlamı hakkında ne biliyoruz? II. Bu kaynağın yazarının hangi tarihsel bağlama uygun olduğu hakkında ne biliyoruz? III. Kaynağın yazarı bu kaynağı neden yazdı?

Kaynağı keşfetmek için önerilen sorular şunlardır; I. Kaynakta hangi olay ve olgulara ait bilgiler aktarılmaktadır? II. Bu kaynaklarla ilgili görüşler nelerdir? III. Bu kaynakta, farkında olmadan aktarılan bilgi ve görüşler nelerdir? IV. Bu kaynakta ne söylenmemiştir? V. Biz bu kaynaktan ne anlamıyoruz?

Kaynağın analizi için; I. Kaynağın yazarı bilgiyi nasıl aktarıyor, önemli noktaları nasıl vurguluyor? II. Kaynakta betimlenen ortam ve dünyanın bizim ortamımızdan farkı nedir? III. Kaynağın yazıldığı dönemde kaynağa ne tür tepkiler gösterilmiş olabilir? Soruları kullanılmalıdır.

Birincil kaynak ve dökümanların değerlendirilmesi aşamasında ise; I. Bu kaynak diğer birincil kaynaklarla nasıl karşılaştırılabilir? II. Bu kaynak ikincil kaynaklarla nasıl karşılaştırılabilir? III. Bu kaynakta inandığınız ve inanmadığınız şeyler nelerdir? IV. Kaynakla ilgili hala bilmediğimiz şeyler nelerdir ve bu bilgileri nereden elde edebiliriz? Soruları sorulmalıdır (Walbert, <http://www.learnnc.org/lp/pages/745>).

Yukarıdaki sorular dökümanlarla tarih öğretiminin tarihsel beceriyi geliştireceğini orta koymasının yanısıra, bu işin uzun zaman alacağını da işaretidir. Bu anlamda dökümanlarla tarih öğretimi mevcut tarih programına ve ders kitaplarına önemli bir yük getirecektir. Dökümanlarla tarih öğretimi ve öğrencilerin tarihsel becerisini artırma hedeflendiğinde ciddi bir program değişikliği kaçınılmazdır. Bu ise daha uzun soluklu bir çalışma gerektirmektedir.

Bütün güçlüğüne rağmen tarih ders kitaplarının öğrencinin tarihsel becerisini geliştirmek ve birincil ve ikincil kaynakların tarih öğretiminin aracı kılındığını varsayarsak, kadın hatıratlarının bu yönde işe koşulmasında tartışmaya açabiliriz. Ancak bu tür kaynaklardan ve kişisel tarihi dökümanlardan daha iyi yararlanmak için onların zayıf ve güçlü yanlarının

olduğu unutulmamalıdır (Lucas, 1981: 227). Kişisel dökümanların bir kişinin bakış açısını yansıtmaması, hatıratlarda bahsedilen kişilerin hepsi hakkında bilgi sahibi olmamak, içerdikleri çok fazla bilgi nedeniyle doğru tarihsel bağlamda kullanmanın zorluğu, bu tür kaynakların zayıf yanlarıdır. Güçlü yanları ise; içerdikleri sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi bilgilerle pekçok konuya ışık tutabilmeleri ve geleneksel tarih yazımının dışarda bıraktığı insanlar hakkında bilgi verebilme potansiyelleri, kadın tarihi kaynakları ile çalışmanın, toplumun derinliklerine inme fırsatını sunması, tarihçilere tarihi olaylarla ilgili kadın bakış açısını vermesi ve tarihe çokperspektifli bakış açısını kazandıran araçlardan biri olmasıdır.

3.Sonuç ve Öneriler

Osmanlı döneminde özellikle kadınların yaşadıkları olayları kaleme alma alkışkanlığı oldukça azdır. Yazma işlerine daha çok Meşrutiyetin aydın kadınları alaka göstermiştir. Ayrıca mektup gibi kişisel dökümanların saklanmaması veya fazlasıyla özel olduğu için mahrem kabul edilerek kamuoyu ile paylaşılmaması durumu, tarihçilerin kadınların sosyal ve kültürel tarihi hakkında yazılı belgeler bulmasını zorlaştırmaktadır. Osmanlı kadınlarının hatıratları, çok eski dönemleri olmasa da Osmanlı'nın son dönemleri ve yeni Türkiye Devleti'nin ilk dönemleri hakkında oldukça detaylı bilgi vermektedir. Bu bilgiler göstermektedir ki, bu aydın kadınlar evlerinin içi kadar, dışıyla da ilgilenmişler ve dönemlerinden yaşanan her türlü gelişmeyi takip etmişlerdir. Ayrıca tarihin sessiz figuranları olan sıradan kişiler hakkında bilgiler vererek onların sesi olmuşlardır.

Kadın hatıratların sıradan insanların hayatına ışık tutmasının yanı sıra akıcı ve betimleyici dili, okuyucuyu tarihi olaylara yaklaştırarak, dönemin olaylarını gözünde canlandırmasını sağlamaktadır. Bu özellik okuyucunun yazar ve yazarın dönemi ile empati kurmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece çok uzak olan dönemleri, yakın kılmaktadır. Okuyucu açısından düşünüldüğünde, içi canlı duygularla dolu, kahramanları gerçek ve gerçeğin hikayesi hatıratları okumak, bilgi yüklü akademik bir tarih kitabını okumaktan daha kolay ve kalıcıdır. Dönemlerine farklı bakış açısı getiren bu kadın hatıratları tarih öğretiminin bir parçası olmayı hak etmektedirler. Ancak bu çalışmanın eğitim-öğretim amaçlarına göre yapılması zorunluluğu bulunmaktadır. Kadın hatıratlarının, tarih öğretiminde kullanılması için “bu çalışmanın nasıl yapılacağı” sorusu cevaplandırılmalıdır.

Kadın Hatıratlarının Tarih Öğretiminde Kullanılması

Kadın hatıratlarını halihazırdaki tarih müfredatları üzerinden kullanmak bu dönem için bir çözüm olarak düşünülebilir. Yakın dönem kadın hatıratlarının pekçok konuya ışık tutacak bilgileri içerdiği dikkate alınacak olursa, özellikle Osmanlı Tarihi ve TC. İnkılap Tarihi derslerinde kullanılması kolay olacaktır. Hatıratlardan elde edilen bilgiler, erkeklere ait hatıratlarla ve diğer kaynaklarla - döneme ait mektup, fotoğraf gibi- birlikte kullanılarak, öğrenciye karşılaştırılmalı sunulmalıdır. İkinci yol birincil kaynaklar üzerinden tarih eğitimidir. Bu ise tarih öğretiminde bazı değişiklikleri zorunlu kılmaktadır. Tarih eğitimini birincil kaynaklar üzerinden yapmak, öğrencinin tarihsel becerisini geliştirmeye odaklanmayı gerektirmektedir. Bu da çok zaman alacağı için belki de ders kitaplarındaki konuların azalması zorunluluğunu getirecektir. Kısaca ikinci yöntem, her açıdan tarih programlarının değiştirilmesi, yeni programların kadını da içine alacak şekilde yeniden düzenlenmesi sonucu uygulanmaya müsait olacaktır.

Türkiye’de güçlü bir geçmişe sahip olmayan “tarih öğretimine kadın tarihinin entegrasyonu ve kaynaştırılması” çalışmaları söz konusu olduğunda ise, bu konu pek çok açıdan tartışmaya açıktır. Kadın hatıratlarının bu tür tartışma ve çalışmalar içinde yer alması kaçınılmazdır. Hatıratların akıcı dili ve dönemselleştirme kolaylığı bu çalışmanın kolay yönleridir. Hatıratların çok fazla bilgi içermesi iyi bir içerik analizini gerekli kılmaktadır. Ayrıca hatıratların içerdiği bilgilerin farklı kaynaklarla karşılaştırılması bilgilerin objektif değerlendirmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Acun, F. (2007). Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi, *Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 24 Sayı: 2, Aralık 2007, ss. 1-21.

Adivar, Halide Edib (2007). *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Can yayınları

Adivar, Halide Edib (2007). *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Can Yayınları

Akar, Ş. K., Karakoç, İ. (2004). Siyasî Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2004, ss. 383-421.

Altıkulaç ve A. Yeşilbursa E., G. (2014). Tarih Araştırmacılarına Göre Hatıratlarının Tarihsel Değeri (The Historical Value of Memoirs According to

History Researchers). *ISHE Tam metinler*, ss. 162-167
<http://www.historyeducation.org/assets/22.pdf>, Erişim Tarihi: 25.01.2015.

Altıkulaç A. ve Gökaya , A. K. (2014) Tarih Öğretiminde Hatıratların Kullanımının Tarihsel Empati Becerisine Etkisi, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/1 Winter 2014, p. 21-35

Ata, B. (2002) , Tarih Derslerinde “Dokümanlarla Öğretim” Yaklaşımı. *Türk Yurdu*, (175), 80-86.

Birinci, A. (1998). *Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri*, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-41/hatirat-turunden-kaynaklarin-tarihi-arastirmalardaki-yeri-ve-degeri>, 25.11.2015 Tarihinde alıntılanmıştır.

Ayaşlı, Münevver (2014 a). *İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim*, İstanbul: Timaş Yayınları

Ayaşlı Münevver (2014 b). *Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, İstanbul: Timaş Yayınları

Ayaşlı Münevver (2014 c). *İstanbul Dersaadet*, İstanbul: Timaş Yayınları

Bock, G. (1992) *Challenging Dichotomies: Perspectives on Women's History*, Writing Women's History: International Perspectives, Edit: K. Offen, R.R. Pierson, J. Rendall, Hong Kong: The Mcmillan Press Limited

Brandt G. C. (1991). Postmodern patchwork: Some Recent Trends in the Writing of Women's History in Canada, *Canadian Historical Review* 4,1991, p. 441-470, University of Toronto Press

Brugar, K., Halvorsen, A., and Hernandez S. (2014) Where are the Women? A Classroom Inquiry into Social Studies Textbooks, *Social Studies and the Young Learner* 26 (3), pp. 28–31 ©2014 National Council for the Social Studies.

Chiponda, A., Wassermann, J. (2011). Women in History textbooks – What message does this send to the youth?, *Yesterday&Today*, No. 6, December 2011, pp. 13-25.

Cott, N. F., Pleck, E. E. (1979). *A Heritage of Her Own, Toward a New Social History of American Women*, New York: Simon & Schuster

Cündioğlu, D. (2012). *Arasokakların Tarihi Hatıralar ve Hatıratlar*, İstanbul:Kapı Yayınları

Kadın Hatıratlarının Tarih Öğretiminde Kullanılması

Çalışlar, İ. (2010) *Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edib*, İstanbul: Everest, Alfa Yayınları

Danzer, G., Alva, J.J. K., Wilson L., Woloch, N. (2009). *The Americans Reconstruction to the 21th Century*, USA: McDougal Littell

Delaney, Joyce A.(1996). "*Voices Not Heard: Women in a History Textbook*" in *Ways of Knowing Kay E. Vandergrift*, Edit: Lanham, MD: Scarecrow Press, 1996, 303-320.

Dilek, G. (2012). *Tarih öğretiminde toplumsal cinsiyet: 6. sınıf öğrencilerinin perspektifinden tarihsel*

süreçte kadın hakları ve kadın imgesi, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Efe, A. (2015). Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 53, Erzurum 2015, ss. 221-253

Foster, S. (2011). Dominant Traditions in International Textbook Research and Revision, *Education Inquiry*, Vol. 2, No. 1, March 2011, pp.5–20.

Fine-Meyer, R. (2010). Positioning women's narratives in Canadian history course materials, *Canadian Issues*, Winter / Hiver 2010, pp. 8-16.

Fine-Meyer, R. (2012). *Including Women: The Establishment and Integration of Canadian Women's History into Toronto Ontario Classrooms 1968-1993*, Unpublished PhD. Thesis, Ontario Institute for Studies in Education, Canada.

Glesne Corrine (2013). Nitel Araştırmaya Giriş, Çeviri Editörleri : Ali Ersoy, Pelin Yalçınoğlu, İstanbul: Anı Yayıncılık

Gündüz, M. (2004) Sosyoloji Çalışmalarında Anı Ve Hatırat Türü Eserlerden Yararlanma, *Milli Eğitim Dergisi*, Bahar 2004, Sayı 162

Karakoç, İ. (2008). Edebiyat Tarihi Kaynaklarından Hatıralar ve Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat Hatıraları Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme, *Kebikeç/26*. 2008, s.375-425.

Kay A. C. (2006) Gender Balance in K-12 American History Textbooks, *Social Studies Research and Practice*, Volume 1, Number 3, Winter 2006 p. 284-290

Kolev V., Koulourı C. (2009). *Workbook 3: The Balkan Wars*, Alternative Educational Materials, CDRSEE: Thessaloniki

Komisyon (2014). *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük*, Ankara: MEB Yayınları

Köse, M. (2004). *Tarih öğretiminde kadın ve Türk kadın imajı*, Gazi Üniversitesi, basılmamış , Gazi Üniversitesi, basılmamış Yüksek Lisans Tezi

Köse, M. (2015). *Tarih Öğretiminde Kadın İmajının Yeniden İnşası*, Ankara: Birleşik Kitabevi

Köseli, M., Demirci, S. (2014). İkincil Veri ve İçerik Analizi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Edit: Kaan Böke, İstanbul: Alfa yayınları

Lucas, L. (1981) *The Historian in the Archives Limitations of Primary Source*, Materials, <http://collections.mnhs.org/>. Quoted 04.12.2015.

Muallim Naci (1322 /1906), *Lugat-ı Naci*, İstanbul: Assır Matbaası

Naciye Neyyal (2004). *Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, Haz. Fatma Rezan Hürmen, İstanbul: PınarYayımları

Neuman W. L. (2012). *Topumsal Araştırma Yöntemleri I*, Çev: Sedef Özge, İstanbul: Yayın Odası

Neuman, L., Wiegand, B. (2000). *Criminal Justice Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, Allyn & Bacon.

Okur, Y. Genç, İ. Özcan, T. Yurtbay, M. (2014) *Ortaöğretim Tarih 9*, Ankara: MEB Yayınları

Osmanoğlu Ayşe (2015). *Babam Sultan Hamid*, İstanbul: Timaş Yayınları

Safran, M. ve Köksal H. (2006). Tarih Öğretiminde Yazılı Kanıtların Kullanılması. *Tarih Eğitimi Makale ve Bildiriler*. Mustafa Safran (Ed.). Ankara: Gazi Kitabevi.

Scheiner-Fisher, C. (2013). *The Inclusion of Women's History In The Secondary Social Studies Classroom*, Unpublished PhD. Thesis, the College of Education at the University of Central Florida Orlando, Florida.

Stradling, R.(2003). *Tarih Öğretiminde Çok Yönlülük: Öğretmenler İçin Kılavuz*, Londra: Avrupa Konseyi

Şadiye Sultan (2000). *HayatınınAcı ve Tatlı Günleri*, İstanbul: Bedir Yayınları

Şemseddin Sami (1987) *Kâmus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları

Schocker, J. B., Woysner, C. (2013). Representing African American Women in U.S. History

Textbooks, *The Social Studies* (2013) 104, pp. 23–31.

TDK (1988), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu

Tudor, R. (2000). *Teaching 20th Century Women's History: A Classroom Approach*, Germany: Council of Europe.

Kadın Hatıratlarının Tarih Öğretiminde Kullanılması

Turan, V. Genç, İ. Çelik, M. Genç, C. Türedi, Ş. (2014). *Orta Öğretim Tarih 10 Ders Kitabı*, Ankara: MEB yayınları

Urgan M. (2013) *Bir Dinazorun Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Ünüvar, Safiye (2000). *Saray Hatıralarım*, İstanbul: Bedir Yayınevi

Walbert, Kathryn (2004). *Reading primary sources: An introduction for students*, <http://www.learnnc.org/lp/pdf/reading-primary-sources-p745.pdf>, Erişim Tarihi: 10.01.2015

Wallach, J. J. (2006). Building a Bridge Of Words: The Literary Autobiography as Historical

Source Material, *Biography*, Volume 29, Number 3, Summer 2006, pp. 446-461.

Zürcher, E. J. (1986). Young Turk Memoirs as a Historical Source: Kazım Karabekir's İstiklal Harbimiz, *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No.4 October 1986, pp. 562-570.